

Euroopan maaseudun
kehittämisen maatalousrahasto:
Eurooppa investoi maaseutualueisiin

31.12.2019

Luomuliiketoiminnan kehittäminen Keski- Suomessa

Loppuraportti 1.8.2016 – 31.12.2019

Euroopan maaseudun
kehittämisen maatalousrahasto:
Eurooppa investoi maaseutualueisiin

 Elinkeino-, liikenne- ja
ympäristökeskus

 Luke
LUONNONTUTKIMUSKESKUS

 Agria Keski-Suomi

 jamk.fi
Jyväskylän ammattikorkeakoulu

Sisällys

1.	Toteuttajan nimi.....	2
2.	Hankkeen nimi ja hanketunnus.....	2
3.	Yhteenveto hankkeesta	2
4.	Raportti	2
4.1.	Tavoitteet	2
4.1.1.	Ylemmän tason tavoite	2
4.1.2.	Hankkeen tavoitteet	2
4.2.	Toteutus	4
4.2.1.	Aikataulu	4
4.2.2.	Toteutuksen organisaatio	4
4.2.3.	Resurssit.....	5
4.2.4.	Toimenpiteet	5
4.2.5.	Hankinnat.....	7
4.2.6.	Tiedottaminen ja julkaisut	7
4.2.7.	Toteutusolelutukset ja riskit.....	8
4.3.	Yhteistyökumppanit.....	8
4.4.	Tulokset ja vaikutukset.....	9
5.	Seuraavat toimenpiteet	9
6.	Allekirjoittaja ja päiväys.....	10
	Liite 1 LuomuKS-hankkeen opintokokonaisuudet	11
	Liite 2 Osallistujien palautteet hankkeesta.....	13
	Liite 3 Seurantaryhmän palautteet hankkeesta.....	14
	Liite 4 Hankkeen aikana julkaistut artikkelit, blogikirjoitukset ja videot.....	16
	Liite 5 Opinnäytteet hankevuosina Jyväskylän ammattikorkeakoulussa.....	19

Loppuraportti

1. Toteuttajan nimi

Jyväskylän Ammattikorkeakoulu Oy, Rajakatu 35 (PL 37), 40200 Jyväskylä.

2. Hankkeen nimi ja hanketunnus

Luomuliiketoiminnan kehittäminen Keski-Suomessa
Hankenumero 21584

3. Yhteenveto hankkeesta

Luomuliiketoiminnan kehittäminen Keski-Suomessa koulutushankkeen tarkoituksena on koulutuksen avulla konkreettisesti ja käytännössä kehittää ja edistää keskisuomalaisten luomutoimijoiden ja luomutoimijoiksi haluavien liiketoimintaa ja yhteistyötä pellolta pöytään sekä monipuolistaa ja tuottaa lisää luomuyrittäjiä, - tuotteita ja – tietoutta markkinoille. Tavoitteena on myös saada luomuna tuotettu tavara luomuna markkinoille asti. Hankkeessa rakennetaan asiakaslähtöisiä luomutuoteketjuja alkutuottajalta jalostuksen ja kuljetuksen kautta kauppaan, suurkeittiöön tai kuluttajalle ja näin synnyttää uusia luomutuotteita. Luomuviljelijöitä ja luomujatkojalostajia, niin nykyisiä kuin potentiaalisia uusia luomutoimijoita, koulutetaan pienryhmissä, pellonpiennarpäivissä, opintomatkoilla ja itseopiskellen verkko-opinnoissa. Koulutusmateriaaleiksi kootaan, tuotetaan ja jaetaan uusinta tutkimus- ja kokemuseräistä tietoa sekä hyviä käytänteitä.

4. Raportti

4.1. Tavoitteet

4.1.1. Ylemmän tason tavoite

Keski-Suomeen tulee lisää luomutuottajia ja luomutuotteita.

4.1.2. Hankkeen tavoitteet

Hankkeen tavoitteena on järjestää koulutuksia pienryhmissä, erillisiä koulutuspäiviä ja pellonpiennarpäiviä sekä opintoretkeä seuraaviin luomutuotantoaloihin liittyen

- luomuerikois- ja peltokasvit
- luomukotieläintuotanto
- luomusiementuotanto
- luomumansikan koulutus- ja esittelypelto
- luomuarvoketjut

Luomumarkkinan ja – tuotannon kehittymiseen vaikuttavat lukuisat muutkin tekijät ja tavoitteet ovat korkeat. Valitut indikaattorit ohjaavat hanketta ja sen sisällöllistä kehittymistä tavoitteelliseen suuntaan tulevaisuuteen.

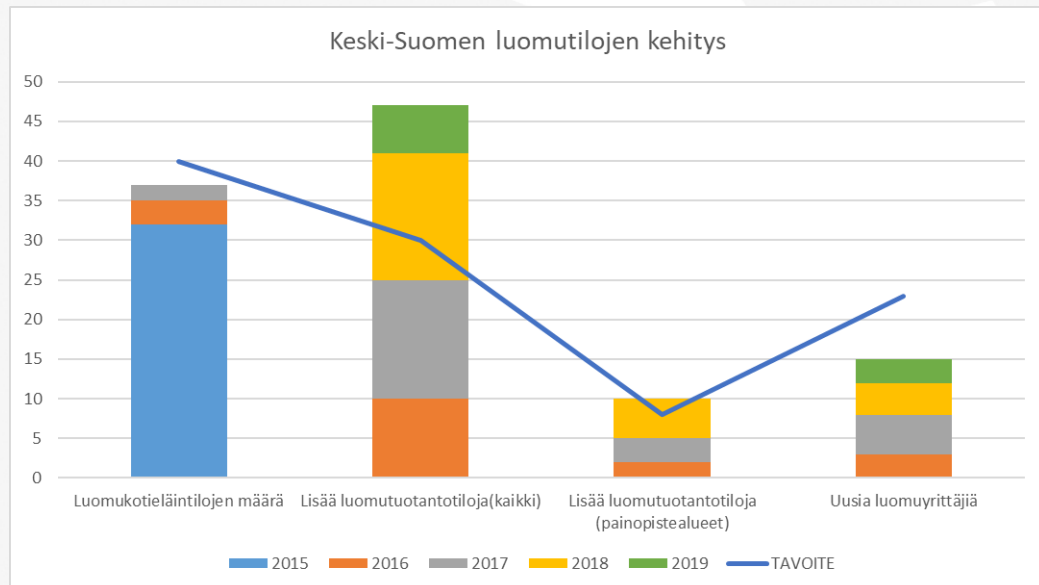
Loppuraportti

Keski-Suomeen tulee lisää luomutuottajia ja luomutuotteita

- Luomupinta-alan osuus kasvaa 12 %: iin vuoteen 2019 mennessä (2015 9 %)
- Luomukotieläintilojen määrä on kasvanut 40 kappaleeseen vuoteen 2019 mennessä (2015 32 kpl)
- Tuotanto monipuolistuu: luomuvilja-, luomusiemen-, marja- ja vihannestuotantoa lisää yhteensä 8 tilalla
- Yhteensä 23 kpl uusia luomuyrittäjiä eri tuotannon sektoreilta
- 4 kpl uusia luomuarvoketjuja

	2015	2016	2017	2018	2019	Tulos (yhteensä)	2019 tavoite
Luomupinta-ala	8,10 %	8,40 %	9,80 %	10 %	10,30 %	10 %	12 %
Luomukotieläintilojen määrä	32	36	39	38	37	37	40
Lisää luomutuotantotiloja (kaikki) nurmi, vilja, siemen, marja, vihannes, hedelmä ja keruu		10	15	16	6	47	30
Lisää luomutuotantotiloja (painopistealueet) vilja, siemen, marja, vihannes, hedelmä ja keruu		2	3	5	0	10	8
Uusia luomuyrittäjiä		3	5	4	3	15	23
Uusia luomuarvoketjuja		1 (hamppu)		1 (luomulihan markkinointi)	1 (kasvikset ja marjat tuotteiksi)	3	4

Taulukko 1. Hankkeen luomutuotannon tavoitteiden tilanne 30.12.2019

Kuva 1. Keski-Suomen luomutilojen kehitys 2015-2019

Loppuraportti

	2016	2017	2018	2019	Tulos	
					yhteensä	tavoite
Ammattiartikkeleita	1	2	3	1	7	5
Blogikirjoituksia		1	11	1	13	
Uutiskirjeitä (+ tekstiviestit)	1	8+8 (+11)	5+23 (+11)	7+11 (+3)	20 + 42 (+25)	12
Opinnäytetöitä		1	1	1	3	1
Sähköinen "Luomupos" alueen tuotteista					1	1
LuomuKS nettisivut ja facebook	aloitettu		blogi		1	1

Taulukko 2. Hankkeen omien tavoitteiden tilanne 30.12.2019

Hyrrässä koulutushankkeille on asetettu tavoitteeksi koulutuspäivien lukumäärä, LuomuKS-hankkeella 60 päivää, ja koulutukseen osallistuneiden lukumäärä, LuomuKS-hankkeella 80 henkilöä. Joulukuun lopussa 2019 LuomuKS-hanke on toteuttanut **63** päivän verran (**500 tuntia**) koulutuksia ja niihin on osallistunut kaiken kaikkiaan noin **234** henkilöä, joista **96** osallistujalla on tavoitteena olevat 15 tuntia koossa. Tunnit on laskettu suoraan suoritetuista tunneista. Pienryhmien osallistujat sitoutuivat alussa suorittamaan 15 tuntia ja maatilan arjessa on tilanteita, että huolimatta ryhmien aikataulujen suunnittelusta, niin osa osallistujista ei välttämättä päässyt kaikille ryhmän koulutuskerroille. Jos tämä otetaan huomioon ja arvioidaan sitoutuneiden ja estyneiden määrän, niin osallistujia olisi varmasti reilusti enemmän (20-30 henkilöä lisää).

4.2. Toteutus

4.2.1. Aikataulu

1.8.2016 – 31.12.2019 (1 vuoden lisäaika päätös annettu 31.5.2018)

Hankkeelle haettiin keväällä 2018 vuoden lisäaikaa alkuperäisellä budjetilla. Jatkoajalle oli useita syitä, mm. aloitus 5 kk arvioitua myöhemmin ja vuosien 2016 ja 2017 haasteellisten satokausien vaikutus viljelijöihin ja heidän innokkuuteensa osallistua koulutuksiin. Tällä lisäajalla saimme lisää vaikuttavuutta: uusia osallistujia ja useampia pienryhmiä koulutettiin vuonna 2018. Heidän kanssansa jatkoimme syventävillä teemakoulutussarjoilla keväällä 2019. Tämä myös mahdollisti ei ennakoitavissa olleen mukana olon Luomupäivien toteutuksessa Jyväskylässä vuonna 2019 ja tätä myöten myös valtakunnallista huomiota Keski-Suomen luomutuotantoon.

4.2.2. Toteutuksen organisaatio

Hanketta toteuttivat Jyväskylän Ammattikorkeakoulu Oy yhdessä osatoteuttajien Luonnonvarakeskus ja ProAgria Keski-Suomi kanssa. Toteuttajaorganisaatiot olivat hyvä yhdistelmä erilaisia asiantuntijoita ja projektiryhmä toimi hienosti yhdessä. Kullakin toteuttajaorganisaatiolla oli omat vastualueensa, mutta yhdessä toteutettiin ja vastattiin kokonaisuudesta. Mansikan koulutus- ja esittelypellon suunnittelussa, perustamisessa ja koulutuksissa oli kaikki toteuttajat mukana.

Loppuraportti

Hankkeen seurantaryhmä kokoontui kahdeksan kertaa ja tuki hyvin projektipäällikköä hankkeen toiminnan ohjaamisessa ja muutosten hakemisessa. Seurantaryhmään kuului: Risto Janhunen, Keski-Suomen ELY-keskus, Riitta Laitinen, Keski-Suomen ELY-keskus, Vesa Laitinen, ProAgria Keski-Suomi, Jaakko Nuutila, Luke, Pertti Ruuska, MTK Keski-Suomi, Juha Hankamäki, luomuyrittäjä, Terhi Karisalmi, luomuyrittäjä, Tiina Martelius-Louniala, Jamk, hankkeen vastuuhenkilö ja esittelijänä Hilikka Heikkilä, Jamk, hankkeen projektipäällikkö. Liitteestä 3 löytyy seurantaryhmän palautteet hankkeesta.

4.2.3. Resurssit

Hanke päätös tuli suunniteltua myöhemmin ja hankkeen työntekijöitä päästiin rekrytoimaan myöhemmin kuin suunniteltiin. Hankkeen aloitus oli haasteellisen satokauden jälkeen syksyllä ja hanke käynnistyi verkkaisesti. Oman haasteensa toi myös potentiaalisten osallistujien tavoittaminen sekä tiedottaminen hankkeen tapahtumista ja yleisestikin hankkeen alkamisesta. Koko hankkeen ajan potentiaalisten osallistujien tavoittaminen teetti paljon lisätöitä.

Vuonna 2017 erilaisia tapahtumia järjestettiin noin 30 kpl, 2018 60 kpl ja vuonna 2019 vielä 20 kpl. Kiireisin projektivuosi oli selkeästi 2018 ja vuonna 2019 tasapainoiltiin toiveiden ja suunnitelmien sekä projektin resurssien kanssa.

4.2.4. Toimenpiteet

Hankkeen tavoitteena oli järjestää koulutuksia pienryhmissä, erillisinä koulutuspäivinä ja pellonpiennarpäivinä sekä opintoretillä seuraaviin luomutuotantoaloihin liittyen

- luomuerikois- ja peltokasvit
- luomukotieläintuotanto
- luomusiementuotanto
- luomumansikan koulutus- ja esittelypelto
- luomuarvoketjut.

Koulutuksia on pidetty kaikkiin yllä oleviin luomutuotantoaloihin liittyen. (Liite 1 LuomuKS-hankkeen opintokokonaisuudet) Pienryhmiä toteutettiin mm. kontaktiopetuksena, etäyhteyksillä, pellonpiennareella ja opintomatkoilla. Useissa ryhmissä koulutukset videoitiin ja tallennettiin myöhempää katsomista varten. Yleisesti ottaen etäyhteyksimahdollisuuksia kiiteltiin pienryhmissä.

Koulutukset aloitettiin hankkeen alussa pienryhmillä ja ajankohtaisilla infotilaisuuksilla. Hankkeen loppupuolella osallistujien toiveiden mukaisesti keväälle 2019 suunniteltiin lisäksi syventäviä teemakoulutuspäiviä jatkona jo pidetyille pienryhmille. Pienryhmissä on mietitty luomun tuotantomenetelmien lisäksi myös luomuliiketoiminnan kannattavuutta ja taloutta.

Loppuraportti

Pienryhmissä osallistujat olivat aktiivisia ja innostuneita ja ohjelmia suunniteltiin ryhmän ehdoilla ja heidän tarpeidensa pohjalta. Ryhmät ovat antaneet hyvää palautetta myös siitä, että ryhmissä on käyty konkreettisesti asioita keskustellen läpi ja yhdessä on pohdittu ja jaettu erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja.

Luomumansikan koulutus- ja esittelypelto onnistui kokonaisuudessaan hyvin. Siitä saatiin paljon kokemuksia ja mitattua faktatietoa (työmäärä, kustannukset), valmistui yksi opinnäytetyö ja saatuja tietoja on käytetty useissa luennoissa ja lehtiartikkeleissa. Luomumansikan pellonpiennartilaisuudet keräsivät kerta toisensa jälkeen paljon osallistujia, luomumansikan tuotannosta kiinnostuneita, mutta myös tavanomaisia marjanviljelijöitä. Kiinnostusta luomumansikanviljelyyn on olemassa.

Jotkut pienryhmät yllättivät positiivisesti:

- *Luomuvihannes- ja perunaryhmä* oli aktiivinen ja innostunut ja siihen tuli kaiken aikaa lisää kiinnostuneita (yhteensä 17 henkilöä). Ryhmä perusti oma-aloitteisesti myös WhatsApp-ryhmän, jossa on edelleen jaettu viljelykokemuksia.
- *Luomuyrttiviljelyn perusteet* pienryhmässä oli osallistujia paljon yli keskimääräisen määrän (25 henkilöä) ja palautteet etäopetuksesta olivat hyviä (4,5/5). Luomuyrttiviljelyn perusteiden jatko-osatkin kiinnostivat ja niihin osallistui reilu 20 henkilöä.
- *Luomusiipikarjaryhmään* saatiin osallistujia reilusti yli rajan (9 henkilöä), vaikka tällä hetkellä Keski-Suomessa ei ole yhtään toimivaa luomusiipikarjatilaa.
- *Kasvien ja marjojen tuotekehitys* pienryhmän osallistujamäärä oli 14 henkilöä, mikä osoittaa, että kiinnostusta luomutuotteiden kehitykselle on, mutta siinä ollaan vielä alkuaskelia ottamassa. Pienryhmän jälkeen suunniteltu Tuotekehitysleiri Suonenjoella oli jo liian haastava osallistujille tässä vaiheessa.

Osa suunnitelluista koulutuksista ei toteutunut

- Luomuvihannes- ja perunaryhmään ei saatu osallistujia vielä 2017 vaan vasta 2018. Samoin kävi kotieläintuotantopuolella lammis- ja nautaryhmille.
- Kasvi- ja kotieläintilojen yhteistyöryhmät Pihtiputaalla, Hankasalmella, Keuruulla tai eteläisessä Keski-Suomessa eivät innostaneet osallistujia.
- Yllättäen opintomatkat eivät kiinnostaneet, liekö johtunut ajankohdasta, huonoista satokausista tai viestien huonosta perillemenosta. Opintomatkat Pohjanmaalle, Mikkelin pellonpiennarpäiville, Luomupäiville Kuopioon, Pohjanmaan peltopäivään ja Varsinais-Suomen luomutiloille suunniteltiin, mutta jouduttiin perumaan osallistujien puutteessa.
- Luomuarvoketjuja pyrimme kokoamaan myös viljan ja mansikan osalta, mutta kumpaankaan emme saaneet tarpeeksi osallistujia.

Loppuraportti

Opintomatkat Biofach-luomumessuille Saksaan ja Sadonkorjuujuhliin Ahvenanmaalle oli osallistujille silmiä avaavat erilaiset oppikokemukset. Saksassa näimme, millaisia luomutuotteita maailmalla on jo ja pääsimme miettimään ison kokoluokan tuotteiden jatkojalostusta. Ahvenanmaan Sadonkorjuujuhliissa näimme konkreettisesti, että pienikin voi pärjätä hyvin ja miten yhteistyöllä voi kehittää hienoja tapahtumia ja elämyksiä. Saksan matkan ohjelman, ammatillisen verkoston laajenemisen ja matkan hyödyllisyyden osallistujat arvioivat 3,5/4. Ahvenanmaan matkan vastaavien kohtien arvio oli 3,4/4. Matkojen parhaita anteja osallistujille olivat: hienot ja monipuoliset yrityskohteet ja ajatustenvaihto kollegoiden kanssa. Vaikka oma tuotantosuunta ei ollut yrityskohteissa välttämättä edustettuna, niin jokainen sai opintomatkoilta uusia ideoita ja innostusta.

Koulutuksien lisäksi hankkeessa tuotettiin artikkeleita, blogikirjoituksia, koulutusvideoita ja tietokortteja. (Liite 4 Hankkeen aikana julkaistut artikkelit, blogikirjoitukset ja videot) ja hankkeen [nettisivuille](#) listattiin muiden tuottamia luomuviljelijöille hyödyllisiä materiaaleja.

4.2.5. Hankinnat

Hankinnat on tehty noudattamalla hankintalain mukaista hankintamenettelyä ja/ tai selvittämällä kustannusten kohtuullisuus sekä tavanomainen hintataso.

4.2.6. Tiedottaminen ja julkaisut

Hankkeen sisäinen tiedottaminen oli avointa ja riittävää. Se tapahtui yhteisissä suunnittelupalavereissa: paikan päällä, etäkokouksissa, sähköpostitse ja puhelimitse.

Ulospäin hankkeessa viestittiin uutiskirjeiden, nettisivujen ja facebookin kautta. Kohderyhmän tavoittaminen oli koko hankkeen ajan haastavaa ja edellisten viestintäkanavien lisäksi hankkeessa käytettiin paljon aikaa henkilökohtaiseen kontaktointiin sähköpostitse ja puhelimitse. Lokakuussa 2017 hankkeessa otettiin käyttöön Mightytext Web App, jonka kautta pystyi lähettämään tehokkaasti muistutustekstiviestit tapahtumista ja koulutuksista.

Lisäksi projektihenkilöstö esitteli hanketta yhteistyökumppaneiden tai muiden projektien erilaisissa tapahtumissa.

Hankkeen viestintäkanavia ulospäin ovat

- www.aitomaaseutu.fi/hankkeet/luomuks
- www.fb.com/luomuks
- www.aitomaaseutu.fi/luomuks-koulutuksien-uutiskirjeet
- ProAgria Keski-Suomen uutiskirjeet

Loppuraportti

- Aito maaseutu Keski-Suomessa -uutiskirjeet
- Keski-Suomen ELY-keskuksen luomutiedotteet (Riitta Laitinen)
- Sähköpostit ja tekstiviestit (otettu käyttöön lokakuu 2017)

Hankkeen aikana kirjoitetut artikkelit ja blogit löytyvät Liitteestä 4 Hankkeen aikana julkaistut artikkelit, blogikirjoitukset ja videot.

4.2.7. Toteutusolelutukset ja riskit

Hankkeen riskeistä toteutui se, että yrittäjiä ei saatu mukaan ainakaan aluksi niin paljon kuin haluttiin. Tämä tarkoitti lisäpanostusta ja uusien keinojen etsimistä hankkeen toimenpiteistä viestimiseen. Tilanteeseen oli muitakin syitä kuin vain viestinnän haasteet:

- Viljelijät ovat kiireisiä eivätkä ehdi mukaan koulutuksiin, vaikka tuntisivat tarvea.
- Osa luomuviljelijöistä on töissä muualla, eivätkä he päässeet osallistumaan hankkeen koulutuksiin, pienryhmiin tai opintomatkoille.
- Käynnissä olevia hankkeita on paljon, kaikkiin ei riitä aika.
- Koulutushankkeet ovat maksullisia, mutta tiedonvälityshankkeet eivät, joten viljelijät suosivat tiedonvälityshankkeita. Koulutushankkeen ongelmana on vaatimus osallistua tiettyyn määrään koulutusta, se on monille viljelijöille liian sitovaa.
- Riittävän suurten ryhmien kokoaminen hajallaan ympäri maakuntaa olevista viljelijöistä on haastavaa.
- Luomuviljelijöistä osalla on tavanomaista eläintuotantoa, joka käyttää luomurehun, joten tarvetta löytää markkinoita tai tehostaa luomutuotantoa ei ole.

Hanketta suunnitellessa tavoitteena oli käyttää maan parhaita luomututkijoita koulutuksissa. Tällöin ei vielä tiedetty, että hankkeessa ei voinutkaan käyttää ostopalvelujen kautta Luken tutkijoita. Luomutuotannon asiantuntijoita ei Suomessa ole kovin paljon ja tämä rajoite Luken asiantuntijoiden käytöstä aiheutti paljon päänvaivaa ja lisätyötä koulutuksen suunnittelussa. Lisäksi monissa maakunnissa on ollut kova luomubuumi meneillään ja asiantuntijoiden saanti hankkeen koulutuksiin oli välillä haastavaa.

4.3. Yhteistyökumppanit

LuomuKS-hankkeessa tehtiin yhteistyötä niin paikallisella kuin valtakunnallisella tasolla. Valtakunnallisella tasolla hanke toimi yhteistyössä Luomualan toimijoiden kuten Luomuliiton ja ProLuomun kanssa. Heidän kanssansa teimme luomua näkyväksi Jyväskylässä järjestetyissä tapahtumissa: Luomufoorumi (2017), KoneAgrian luomuseminaari (2018) ja Luomupäivät (2019). Lisäksi hanke osallistui paikallisen aktivoijana ja markkinoijana valtakunnallisissa tapahtumissa: Luomupuuron ME (2017), Suomen luonnonpäivä – avoimet luomutilat (2017, 2018, 2019).

Loppuraportti

Paikallisella tasolla maininnan arvoisia tapahtumia ovat vuosina 2017 ja 2018 toteutetut Luomu ja luonnon monimuotoisuus -koulutuskierrokset maakunnissa yhdessä Kynä-hankkeen ja Keski-Suomen ELY-keskuksen asiantuntijoiden kanssa. Nämä koulutukset olivat erittäin pidettyjä, kun samalla kertaa sai tietoa monesta eri asiasta. Luola-hankkeen kanssa pidimme Luomumetsien sertifiointi – tietoisikun ja Meka-hankkeen kanssa yhteisen päätöstapahtuman. Lisäksi LuomuKS-hanke oli yhdessä Keko-hankkeen kanssa perustamassa ja aktivoimassa tuottajia liittymään Jyväskylän Reko-renkaaseen (3970 jäsentä vuonna 2020).

Muita tärkeitä yhteistyökumppaneita:

- Hankkeet: Luomun koordinaatiohanke (valtakunnallinen), Marjamaat, Marjataito 1 ja 2, Vopu, Tuova, Toivo- tiedonvälityshanke,
- Muut: Keski-Suomen luomuyhdistys, MTK Keski-Suomi, Keski-Suomen ELY-keskuksen luomuasiantuntijat, YTA-alueet, Keulink, Mela.

4.4. Tulokset ja vaikutukset

LuomuKS-hankkeen koulutuksien sisällöt saatiin vastaavaan keskisuomalaisen luomutoimijoiden odotuksia ja tarpeita ja osallistujat aktivoituivat vähitellen koulutuksiin mukaan. Hankkeen osallistuja- ja koulutuspäivätavoitteet sekä yksityinen rahoitus saavutettiin isoista haasteista huolimatta.

Osallistujien palaute pienryhmistä, koulutuspäivistä ja retkistä matkan varrella on ollut hyvää ja toiveita jatkosta ja tuesta luomuviljelijöille toivottiin. (Liite 2 Osallistujien palautteet hankkeesta) Hanke sai myös hyvää palautetta siitä, että luomutuotantoehdoista ja vaatimuksia käytiin konkreettisesti tilatasolla keskustellen läpi ja yhdessä pohdittiin ratkaisuja ja kysyttiin myös ELY-keskuksesta tulkintoja. Ehdottomasti kaikki käytännön toimenpiteet: pellonpiennarpäivät, opintomatkat ja tilavierailut olivat osallistujista parasta antia.

Konkreettisia vaikutuksia luomutiloilla myös huomattiin: mm. pienryhmien tai koulutusten perusteella muutamilla tiloilla tehtiin päätöksiä siirtyä luomuun ja kasvitilat ryhtyivät tekemään yhteistyötä keskenään. Yksi tila myy aktiivisesti tuotteitaan sekä eteläpohjalaisille että keskisuomalaisille kotieläintiloille.

5. Seuraavat toimenpiteet

Hankeeseen osallistujilta pyydettiin ehdotuksia mitä jatkotoimenpiteitä luomuviljelijät tarvitsivat

- Käytännön luomuviljelytilanteisiin tutustuminen.
- Maaperän hoito ja pieneliöt.
- Luomu- ja kasvi- ja eläintuotannon symbioosi inspiroivat. Keski-Suomeen sopivat kasvituotteet.
- Tilakohtaiset neuvonnat tarpeen, koska eri kasvit ja erilaiset olosuhteet.

Loppuraportti

- Jatkojalostustila, johon yrittäjä voi mennä omia tuotteita jatkojalostamaan hyväksytyyn paikkaan.
- Luomun markkinointiviestinnän parantaminen: kuluttajat, tukea kauppaketjuille.
- Kestävä kehitys.
- Herukan/marjanviljelyn kehittämis- ja tuotteistamishanke (jatkojalostus, markkinointi).
- Mehiläistalous kehittämis- ja tuotteistamishanke (jatkojalostus, markkinointi).

6. Allekirjoittaja ja päiväys

Asta Wahlgren
Yksikönjohtaja
Liiketoimintayksikkö
Jyväskylän Ammattikorkeakoulu

Hilkka Heikkilä
Projektipäällikkö
Liiketoimintayksikkö
Jyväskylän Ammattikorkeakoulu

Liite 1 LuomuKS-hankkeen opintokokonaisuudet

Opintoryhmät (5 kokoontumista/ryhmä)

- Luomukasvi – ja kotieläintilojen yhteistyö Saarijärvi ja Laukaa
- Luomukotieläintiloja harkitsevat
- Luomuvihannes- ja -peruna
- Luomuyrittöviljelyn perusteet
- Luomusiemen
- Luomuvilja
- Luomunurmi
- Luomusiipikarjantuotanto
- Luomunaudanlihatuotanto
- Luomulammastuotanto
- Somesta iloa ja hyötyä markkinointiin

Luomumansikan koulutus- ja esittelypelto

- Pellonpiennarpäiviä 3 kpl 2017
- Pellonpiennarpäiviä 2 kpl 2018
- Pellonpiennarpäivä 1 kpl 2019

Luomuarvoketjujen rakentaminen

- Hampun jatkojalostus
- Luomulihan markkinointi ammattikeittiöille
- Kasvikset ja marjat tuotteiksi

Opintomatkat

- Luomupäivät 2016 Turku
- Räpin koetila 2017 Säskylä
- (Luomupäivät 2017 Kuopio – hankehenkilöstö)
- Biofach-luomumessut 2018 Saksa
- Ravinteiden kierto ja kannattavuusseminaari 2018 Tampere
- Uudenmaan luomutilat 2018 Uusimaa
- Tyynelän tila 2018 Joutseno
- Luomupäivät 2018 Pori
- Pienryhmät 2018: luomunautatilat Rautalampi ja Jäppilä, siipikarjatilat Savo, yrtti- ja vihannestilat Sipoo, lammastila Petäjävesi
- Ahvenanmaa 2019

Loppuraportti

Tapahtumat yhteistyökumppaneiden kanssa

- Luomufoorumi 2017 Jyväskylä
- KoneAgria luomuseminaari 2018 Jyväskylä
- LuomuKS- ja MEKA-hankkeiden päätöstilaisuus
- Luomupäivät 2019 Jyväskylä

Webinaarisarja syksy 2018

- Kompostoinnin hyödyt ja menetelmät viljelyssä
- Kokemuksia luomumansikan viljelystä
- Kokemuksia valkuaiskasvien viljelystä
- Maanhoito aluskasveilla ja viljelyä monipuolistamalla
- Rikkakasvien hallinta luomuvihannes- ja perunaviljelmillä
- Sienijuuriin merkitys viljelyssä
- Tuotteiden tarina – palkittuja tuotteita

Ajankohtaisia aiheita 2017

- Maan kasvukunnolla satoa
- Rikkakasvit kuriin luomutilalla
- Luomulihan suoramyynä
- Luomutuotteiden ostajapäivä
- Peltomaan laatu ja sen hoito
- Kasvinsuojelu ja kasvukunto

Ajankohtaisia aiheita 2018

- Luomulihan reseptiikka kurssi 1 ja 2
- Valkuaiskasvipäivä
- Pellonpiennarpäivä

Ajankohtaisia aiheita 2019

- Tiineiden uuhien terveys
- Karitointi ja imetysaika
- Emolehmien ruokinta
- Vasikkaterveys
- Luomumansikan lannoitus
- Luomumansikan kasvinsuojelu
- Yrttilijelyn perusteet 1,2 ja 3

Liite 2 Osallistujien palautteet hankkeesta

Jokaisesta koulutuksesta on pyydetty palautetta vähintään suullisesti, ja ne ovat vaikuttaneet koulutuksen sisältöön ja seuraavien koulutuksien suunnitteluun.

Lisäksi kaikilta osallistujilta pyydettiin marraskuussa 2019 palautetta hankkeesta, kyselyyn saatiin kuusi vastausta.

1. Minkä kouluarvosanan antaisit LuomuKS-projektille? keskiarvo 8,3
2. Paljonko olet hyödyntänyt oppejasi käytännön työssä?
Yksi paljon, 4 hieman ja yksi ei ollenkaan
3. Mitkä koulutukset/retket ovat vaikuttaneet eniten?
Pellonpiennarpäivät, käytäntö on parasta
Retket ja tilavierailut, näkee käytännön
4. Ehdotuksia jatkotoimenpiteiksi (aiheita, tapoja)?
Käytännön viljelytilanteisiin tutustuminen.
Alueen yhteinen oma jatkojalostuspaikka/tila, johon yrittäjä voi mennä omia tuotteita jatkojalostamaan hyväksytyyn paikkaan.
korostaa vielä enemmän, miksi luomu on parempaa, miksi se maksaa hiukan enemmän kuin tavanomainen, kauppaketjuille kertomaan luomusta, miten he voisivat markkinoida luomua paremmin.
Retkiä. Poikkitieteellistä yhteistyötä. Laitetoimittajien esittelyitä jatkojalostuslaitteista...
Tilakohtaiset neuvonnat tarpeen, koska eri kasvit ja erilaiset olosuhteet.
5. Risut, ruusut ja terveiset LuomuKS-hankkeelle!
Hyvä hanke.
Paljon tapahtumia ja ihan kiinnostaviakin, mutta en päässyt osallistumaan.
Hyvä on ollut hanke, vaikka juuri nyt ei ole ollut omalle kohdalle kovin paljoa antia hyödynnettäväksi
Hyvää tietoa ja paljon.

Loppuraportti

Liite 3 Seurantaryhmän palautteet hankkeesta

1. Miten olemme hankkeessa onnistuneet tavoitteiden saavuttamisessa?
 - Pääsääntöisesti hyvin. Luomutuotteiden jatkojalostajia saatiin vähemmän, kuin mitä tavoitteena oli.
 - Tavoitteet on saavutettu hyvin. Hankkeen alussa oli jossain määrin haasteellista saada aktivoitua osallistujia hankkeen tapahtumiin, mutta alun jälkeen hyvä työ tuotti tuloksia ja tavoitteet saavutettiin hyvin.
 - Hyvin menneet, oma ajankäyttö on ollut haastavaa ja seurannut enemmän laidalta.
 - Tavoitteet täytetty ja ei ole turhaan hanketta tehty.
 - Haasteellista varmasti saada osallistujia, kun aika on maatalousyrittäjillä kortilla ja hyöty pitää suoraan saada koulutuksista.
 - Hyvät toteumaluvut.
 - Hankkeelle on ollut tarve ja se on onnistunut toimenpiteissään.
2. Mitkä ovat teidän mielestänne olleet hankkeen tärkeimmät toimenpiteet ja miksi?
 - Montakin hyvää toimenpidettä on ollut hankkeen piirissä, mm. luomuinfolot, luomukurssit, opintomatkat, klinikat, luomutoimijoiden yhteinen nettisivusto Keski-Suomen osalta, jalostusketjut, viestintä ja tiedottaminen, luomumansikka-projekti jne.
 - Hanke toimi käytännössä kaikilla tuotannonaloilla marjanviljelystä kotieläintuotantoon. Näin se antoi eväät koko luomusektorin kehittymiselle.
3. Onnistuimmeko tekemään jotain uutta/uudella tavalla?
 - Kyllä. Luomuklinikat olivat todella hyvä ja uusi juttu, jota sitten muut sektorit ryhtyivät täällä ELYssä myös käyttämään.
 - Pellolla tapahtuva havainnointi ja kasvuston kehittymisen seuranta oli hyvää, mansikan pellonpiennarpäivät antoivat tosi käytännönläheisesti tietoa mansikan luomuviljelyyn liittyen.
4. Minkä arvosanan antaisit hankkeelle?
 - 8 ½
 - 9 ½
5. Mitä luomualan kehittämisessä Keski-Suomessa pitäisi seuraavaksi tehdä?
 - 45 luomutilan kontaktointi. Nämä tilat ovat luomukasvitiloja, joilla on eläimet tavanomaisessa tuotannossa ja joiden on tehtävä ratkaisu ensi keväänä, miten toimintaa jatketaan. Tämä tehtävä jäi ELYlle. Pidemmällä aikavälillä uuden luomulain huomioon ottaminen sekä uusien, potentiaalisten luomutoimijoiden aktivointi (esim. klinikat, tupailat). Jatkojalostusta pitäisi viedä edelleen eteenpäin, samoin kouluttaa luomutoimijoita. Työ on vasta alussa.

Loppuraportti

- Luomualan kokonaisvaltaista kehittämistä tulisi jatkaa niin, että luomupinta-alat Keski-Suomessa kehittyisivät valtakunnallisen kehityksen mukaisesti. Erityistä huomiota tulisi kiinnittää siihen, että keskisuomalaisia jalostettuja luomutuotteita saataisiin kaupan hyllylle.
- Luomuyrittäjille tukea nettisivujen ja markkinoinnin kanssa.
- Kuluttajille valistusta luomusta.
- Luomuneuvonnan toteuttaminen. Nykyisellä rahoituksella sitä ei ole välttämättä mahdollista toteuttaa.
- Jatkojalostusta pitäisi saada lisää yhdessä tavanomaisen tuotekehityksen kanssa.

Loppuraportti

Liite 4 Hankkeen aikana julkaistut artikkelit, blogikirjoitukset ja videot

Verkkolehti

Oi jospa Suomen pellot luomuksi muuttuisivat – Luomun suosio kasvaa myös Keski-Suomessa, Aito maaseutu Keski-Suomessa - verkkolehti 17.10.2016, Jaana Auer, Jyväskylän ammattikorkeakoulu

Luomun myynti huomassa kasvussa: + 14% vuonna 2016, Aito maaseutu Keski-Suomessa - verkkolehti 28.6.2017, Jaana Auer, Hilikka Heikkilä, Jyväskylän ammattikorkeakoulu, Eeva-Liisa Neuvonen, ProAgria Keski-Suomi

Luomun kysyntä on kasvussa – uusia luomutuotteita kuitenkin kaivataan, Aito maaseutu Keski-Suomessa - verkkolehti 28.6.2017 Hannu Koponen, Keski-Suomen Liitto

Lehtiartikkelit

Multialla mansikan perustyöt syynissä. Puutarha&Kauppa 12/2018, Riitta Peräinen, ProAgria Keski-Suomi

Artikkeli Saarijärven pellonpiennarpäivästä Sampo, Saarijärven seudun paikallislehti nro 29, toimittaja Sini Lemmetty

Luomukonstein rikat kuriin, Puutarha&kauppa 14/2018, Riitta Peräinen, ProAgria Keski-Suomi

Luomumansikka kiinnostaa Keski-Suomessa sekä viljelijöitä että kuluttajia. ProAgria-lehti (ilm. päivä syyskuu 2018), Riitta Peräinen, Eeva-Liisa Neuvonen, ProAgria Keski-Suomi ja Hilikka Heikkilä, Jyväskylän ammattikorkeakoulu

Luomumansikka tutuksi esittelypellon avulla. Maaseudun aikakauslehti Farmi 5/2018 Riitta Peräinen, ProAgria Keski-Suomi

Luomumarjoja kaivataan lisää. Puutarha & kauppa 8/2019, Riitta Peräinen, Eeva-Liisa Neuvonen ja Marjo Marttinen, ProAgria Keski-Suomi.

Yrttituotannon mahdollisuudet kiinnostavat. ProAgria Keski-Suomen Jyväällä-asiakaslehti 1/2019, Marjo Marttinen, ProAgria Keski-Suomi

Arvokas luomumansikka Puutarha & Kauppa 16/2019, Eeva-Liisa Neuvonen ja Marjo Marttinen, ProAgria Keski-Suomi

Puutarha mukana luomupäivillä Puutarha & Kauppa, 18/2019, Marjo Marttinen, ProAgria Keski-Suomi

Loppuraportti

LuomuKS-hankkeessa tuotetut tietokortit (tallennettu [hankesivuille](#))

- kurpitsan luomuviljely
- lehtikaalin luomuviljely
- valkosipulin luomuviljely

LuomuKS-hankkeen blogi

LuomuKS-hankkeen blogi ja toimituskunta perustettiin 1.12.2017.

- Sienijuuret kasvin kavereina, Kati Hoppula, Kalle Hoppula, Luonnonvarakeskus
- Luomuelintarvikepäivässä pohdittiin luomutuotannon tulevaisuutta ja ilmastoasioita, Marianne Niinikoski JAMK
- Multian luomumansikan koulutuspellon perustamiskustannukset ja satomäärät, Riitta Peräinen ja Eeva-Liisa Neuvonen ProAgria Keski-Suomi, Sanna Kukkonen, Kati Hoppula ja Kalle Hoppula Luke
- Pellonpiennarpäivä Saarijärvellä 11.7.2018 asiaa maan rakenteesta ja hampusta, Riitta Peräinen, ProAgria Keski-Suomi ja Hilikka Heikkilä, Jamk
- Pellonpiennarpäivä Saarijärvellä 11.7.2018 asiaa ravinteiden kierrosta ja luomusetuksista, Riitta Peräinen, ProAgria Keski-Suomi ja Hilikka Heikkilä, Jamk
- Luomusiipikarja kiinnostaa, Marianne Niinikoski, Jamk
- Luomumansikan viljely kiinnostaa Keski-Suomessa, Riitta Peräinen ja Marjo Marttinen, ProAgria Keski-Suomi
- Naudanlihatuottaja opintomatalla hakemassa vinkkejä hyvistä käytännöistä omaan tekemiseen, Marianne Niinikoski, Jamk
- Tutustumassa luomutuotantoon Saksan maalla, Marianne Niinikoski, Jamk
- Hieno opintomatkalla Räpin koetilalle, Annemari Sinikorpi, hankkeen kohderyhmä
- Luomulihan reseptiikkakurssilla valmistettiin lihaisia herkuja, Marianne Niinikoski, Jamk
- Pienryhmä – mahtava mahdollisuus oppimiseen!, Marianne Niinikoski, Jamk
- Luomutuotteiden ostajapäivä tuotti tietoa luomutuotteiden kysynnän trendeistä, Marianne Niinikoski, Jamk

Turbinaattori-blogi

LuomuKS-hanke kirittää keskisuomalaisia mukaan luomubuumiin, JAMK liiketoimintayksikön Turbinaattori -blogi, 2017, Hilikka Heikkilä

Luomu Keski-Suomessa, Keski-Suomen luomutuottajat ja luomutuotteet - sivusto

Luvan antaneet luomutilat listattiin keskitetysti luomukeskisuomessa.wordpress.com - nettisivulle.

Loppuraportti

LuomuKS- YouTube -kanava

LuomuKS- YouTube-kanavalla esitellään luomutiloja ja heidän ajatuksiansa luomusta ja siihen siirtymisestä

1. Karisalmen luomutila
2. Pukkimäen lammas
3. Niemelän lammasilta
4. Konttiaho Highland Ranch
5. Uutelan tila
6. Perttulan tila – ” arm with a twist”
7. Rantakorven tila

Lisäksi koontivideo Jyväskylän Luomupäiville 2019 keskisuomalaisista luomutiloista: ”Tunnelmia luomutiloilta”.

Hankkeessa toteutettiin ja videoitiin **Kokemuksista vipua viljelyyn** – webinaarisarja

1. Kompostoinnin hyödyt ja menetelmät viljelyssä
2. Kokemuksia luomumansikan viljelystä
3. Kokemuksia valkuaiskasvien viljelystä
4. Maanhoito aluskasveilla ja viljelyä monipuolistamalla
5. Rikkakasvien hallinta luomuvihannes- ja perunaviljelmillä
6. Sienijuurien merkitys viljelyssä
7. Tuotteiden tarina – palkittuja tuotteita

Lisäksi muutamista tapahtumista tuotettiin videota yhteistyökumppaneiden kanssa

- Mansikanpellonpiennarpäivä Nimijärven tilalla
- Pellonpiennarpäivä Saarijärvellä 11.7.2018
- Avoimet ovet 2018 – Ruuska Hereford, Viitasaari Keitelelohja
- Avoimet ovet 2018 – Tuomelan tila, Pihtipudas Muurasjärvi

Järjestimme yhdessä ProLuomu ry:n kanssa Luomuseminaarin KoneAgria 2018 yhteydessä ja seminaariesitykset videoitiin

- LuomuKS-hanke ja kauran lajikokeet sekä viherlannoitus
- Mechanical weed control
- Valkuaiskasvien viljely
- Viljelijäpuheenvuorot valkuaiskasveista

Loppuraportti

Liite 5 Opinnäytteet hankevuosina Jyväskylän ammattikorkeakoulussa

Kaikki opinnäytetyöt eivät ole liittyneet suoraan hankkeeseen, mutta osoittavat osaltaan kiinnostusta, joka opiskelijoilla on luomun suhteen.

Hankkeen kanssa yhteistyötä tehtiin seuraavissa opinnäytetöissä: Luomumansikan viljelyopas, Luomukananmunan markkina-asema ja keräsienijuuren esiintyminen.

JAMK 2019

Pellon lannoitustavan vaikutus keräsienijuuren esiintymiseen, Härkin Aleks, JAMK 2019

<https://www.theseus.fi/handle/10024/186227>

Tuotantosuintien kannattavuusvertailu: case Karankalahti, Suuronen Marika, JAMK 2019

<https://www.theseus.fi/handle/10024/209229>

Kuluttajatutkimus luomukananmunan markkina-aseasta Keski-Suomessa, Hintikka Birgitta, 2019

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201902182465>

JAMK 2018

Luomukananmunan tuotanto Euroopassa, Hämäläinen Krista, JAMK, 2018

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2018121822141>

Luomumansikan viljelyopas, Häkkinen Minna, JAMK, 2018

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2018060512627>

Pensasmustikoiden fenoliyhdisteet Lepomäen tilalla, Mäntyjärvi Hannele, JAMK, 2018

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2018122022576>

JAMK 2017

Miksi alkutuotannon toimijat siirtyvät luomutuotantoon?, Heikkilä Raija, JAMK, 2017

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2017122122367>

JAMK 2016

Kirjallisuuskatsaus satotasoeroista luomuviljelyn ja tavanomaisen viljelyn välillä, Konttila Mauno, JAMK, 2016

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2016060912532>

Myyntikasvivaatimus kotieläintilalla, Käki Arto, 2016

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2016120919721>

Luomukananmunan tuotannon aloittaminen Suomessa, Oksanen Juuso, JAMK, 2016

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2016060311742>